

УКРАЇНА І ХОРВАТІЯ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ, ГЕОПОЛІТИЧНІ, МЕНТАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ

Між Хорватією й Україною дослідники з різних галузей науки проводили паралелі віддавна: переважно говорилося про споріднені етногенетичні джерела (переселення частини прахорватського етносу із території Західної України на Балкани), про прозорі перегуки багатьох подібностей у мовах та етнографії обидвох народів, про типологічні паралелі національно-визвольних рухів хорватів й українців, особливо у ХХ ст. Однак про глибші і значніші паралелі і понадчасові зв'язки між Україною та Хорватією у цивілізаційному й геополітичному сенсах, здається, поки що не йшлося в науці.

На наш погляд, процес виявлення і теоретичного розпрацювання глобальних подібностей між Хорватією й Україною може посприяти зростанню рівня стосунків між ними і розвиткові продуктивних тенденцій політичного, культурного, соціального та ціннісного змісту у просторі всієї Центрально-Східної Європи.

Хорватія й Україна насамперед виділяються у цілому просторі Середньо-Східної Європи своїм особливим геополітичним розташуванням, що склалося історично. Тут у засновках треба спочатку обґрунтувати таке. У своєму цивілізаційно-історичному розвитку Європа поділяється на три основні великі частини (макрорегіони): Західну (від узбережжя Атлантики до ріки Одер і східного узбережжя Адріатики), Середню (між Альпами і Чорним морем, між Балтикою і Балканами) і Східну (від лінії Західний Буг – гирло Дунаю до Уральських гір). Так само Європа ділиться у цивілізаційному плані на Південну (вздовж усього середземноморського узбережжя), Середню або Рівнинну (увесь простір від північної лінії Альп до узбережжів Північного і Балтійського морів) і Північну (Данія, Скандинавія, Фінляндія і групи островів у цій зоні). Кожен з цих макрорегіонів відіграв свою роль у формуванні історичної, ментальної, культурної мозаїки Європи. У кожному з цих макрорегіонів були свої “серцевинні” країни, які мали особливу історичну вагу у розвитку їхніх геополітичних тенденцій. Наприклад, Апеннінський півострів (Італія) геополітично був такою вирішальною й особливо впливовою “серцевиною” для розвитку Південної Європи, з чого й народилася виняткова могутність Римської імперії; терен Німеччини був “серцевиною” Західної

Європи і тому він став осередком для “Римської імперії німецької нації” у X – XIII ст., яка претендувала на об’єднання всього континенту, а потім став надійною основою для домінування Німеччини на континенті в часи Бісмарка і Гітлера.

У кожному макрорегіоні були й свої “ключові” країни, які могли конкурувати із “серцевинними” державами або й перемагати їх. Так Іспанія стала домінантною країною Середземномор’я у XVI – XVII ст., а Франція, завдяки своєму особливому завзяттю, завадила Німеччині домінувати в Західній Європі від XIV ст., коли занепала держава Штауфенів. Потім її роль частково взяла на себе Велика Британія, змагаючись із Німеччиною протягом XIX – XX ст.

У Середній Європі “серцевинним” простором є Паннонська рівнина, що й давало підстави для розростання фактичної Угорської імперії від XI до XVI ст. (нагадаємо, тоді Угорщина охоплювала, іноді з перервами, Хорватію, Боснію, Далматію, Словенією, Трансильванію, Словаччину, українське Закарпаття, північну частину сучасної Сербії і навіть недовго Молдову). Власне Угорська імперія не відбулася через суб’єктивні причини: упертий наступ цивілізаційно вищої і динамічної Австрії, фатальний тиск Оттоманської імперії з півдня і внутрішня стагнація через невдало вироблену феодальну систему.

“Ключовими” державами у Середній Європі були Польща, Болгарія і Хорватія. Перша зуміла успішно розбудувати свою напівімперію у XIV – XVII ст. і претендувала на виняткову цивілізаційно-культурну роль у макрорегіоні, коли пробувала культурно асимілювати православні народи. Друга, Болгарія, створила свою напівімперію у VII – X ст., що охоплювала більшість території Балканського півострова. Домінувала вона й культурно. Обидві ці напівімперії “ключових держав впали від зіткнення з імперіями євразійського гатунку – Російською і Турецькою.

Хорватія, хоча й мала всі підстави геополітичні як “ключова” країна, щоб відіграти якусь значну роль в історії Середньої Європи, не здійснила цього через низку суб’єктивних причин: фатальна унія з Угорщиною (1102), внаслідок якої Хорватія майже розчинилася в королівстві св. Стефана; надмірний тиск із заходу цивілізаційно вищих країн – спочатку Італії (власне, Венеційської республіки), потім – Австрії; підступні і руйнівні удари з півдня – турецька експансія.

Щось подібне сталося і з Україною в макрореґіоні Східної Європи: фатальна унія з Московією (1654), надмірний тиск цивілізаційно вищої Польщі, підступні і руйнівні удари татарів з півдня. Відповідно у Східній Європі “серцевинною” державою у XVII ст. стала Московщина, яка спочатку безперешкодно розрослася (через слабкість геополітичних сусідів) на величезній Східноєвропейській рівнині, а потім успішно здійснила експансію в інші країни і простори – Казанське й Астраханське ханства, Білорусь, Україну, Сибір, Північний Кавказ.

Отже, наш перший висновок. **Хорватія й Україна – це “ключові” країни, відповідно, Середньої і Східної Європи, які не відбулися;** маючи геополітичний і цивілізаційно-культурний потенціал, не збудували своїх могутніх держав. Україна зуміла створити свою імперію у Середньовіччі – Київська Русь X – XII ст., однак це був надто короткий історичний відрізок, до того ж позначений деструктивними факторами надто сильної регіонізації цього імперського простору і тиску на нього з блоку агресивного півдня (печеніги, половці, татари).

Головними ознаками “ключових” країн є такі: 1) географічне розташування на перетині традиційних цивілізаційних шляхів, що сприяє їхньому інтенсивнішому розвитку (через цей фактор Хорватія й Україна культурно випереджали своїх сусідів відразу після утворення власних перших держав у X ст.); 2) широкий вихід до моря (Хорватія широко відкрита до Адріатики, Україна – до Чорного моря); 3) значні природні і демографічні ресурси.

Обидві країни, Хорватія й Україна, розташовані географічно так, що ніби **зависають, надто переважившись на Захід**, у цивілізаційних вимірах своїх макрореґіонів. Обидві відіграли виняткову роль у проведенні окцидентальних культурних впливів, відповідно, на Середню і Східну Європи. Апогеями цих процесів були ренесансна хорватська культура XV ст. і барокова українська культура XVII ст., які так змінили ментальне обличчя своїх макрореґіонів. Великою мірою хорватський “латинський дух” сцементував культуру і ментальність центральної середньоевропейської імперії – Угорщини, а український “латинський дух” періоду Києво-Могилянської Академії кардинально переініціював культурні інтенції й цивілізаційні тенденції у велетенській Російській імперії XVII – XVIII ст.

Оцінюючи відомі історичні події в Хорватії й Україні – нездійсненість їхніх державницьких проектів, фатальна всотаність у сусідні великі імперії (Угорщину і Росію), що століттями відбирала інтелектуальні й культурні сили обидвох народів, буття на цивілізаційній межі різних геополітичних світів, що розколювало і розхитувало їхні нації, тривала національна несконсолідованість національних ідеологій через часткову втрату національної пам'яті і національної аристократії, – можемо сконстатувати нарощення в духовному світі обидвох народів значного психологічного комплексу **трагізму, надламаності у світовідчуттях**. Звідси – і в хорватів, і в українців зароджується інтенсивне прагнення **пошуку нових духовних та ідеологічних субстанцій**, тобто пошуку додаткових ідейно-культурних основ, які могли б зміцнити національну ідеологію. Так, у Хорватії спочатку активно розвивався католицький містицизм, а потім – ідеологія панславізму, власне югославізму (від доби і діяльності Людевіта Гая). В Україні спочатку спалахнула ідея Унійної Церкви (XVI ст.), яка мала “витягнути” країну в цивілізаційно вищі світи, а потім розвинулася із православного фанатизму ідея “єдиного православного світу”, який рятується через протистояння Заходові. І в Хорватії, і в Україні пошуки нових національних духовних субстанцій та ідеологій принесли лише розчарування і відчуття втрати. Хорватський інтенсивний католицизм став надійним “перехідним мостом” для асиміляції хорватського етносу в угорський, а найбільше – німецький культурно-духовний світи; українське уніатство реально розкололо націю на “дві Русі” і викликало бурю Хмельниччини, а православний фанатизм другої частини української еліти фатально повів більшість народу у безмір асиміляції в умовах українцями ж придуманої і натхненої “православної Російської імперії”. Таким чином, великі стратегічно-ідеологічні намагання хорватських та українських духовно-інтелектуальних еліт повели їхні народи до чергових поразок, що повернулося повторним утвердженням у колективних психологіях народів **комплексів поразки**, культивуванням у народній свідомості почуттів **терпіння і втрати**.

Хорвати й українці першими і майже одночасно виступили ідеологами спільної боротьби народів Середньо-Східної Європи проти турецько-мусульманської загрози і проголошення союзу слов'янських народів, первісного панславізму. Серед українців таким можна вважати письменника і політика Станіслава Оріховського,

автора знаменитого твору “Про турецьку загрозу” (1544), в якому змальована широка картина суспільно-політичних стосунків та геополітичних тенденцій тогочасної Європи. Пізніше слов’янолюбні ідеї, хоча не цілком чітко і послідовно, розвивали інші українські автори від Симона Пекаліда до Мелетія Смотрицького та Феофана Прокоповича. У стінах Києво-Могилянської Академії ця ідеологія, забарвлена в теологію, набула сакрального змісту і звучання. У Хорватії зі слов’янолюбними ідеями вельми яскраво виступили Іван Гундулич (1589 – 1638), автор знаменитої поеми “Осман” (1626), в якій звучить провідна думка про слов’янську солідарність, та Юрій Крижанич (1618 – 1683), який обґрунтовував політичні плани об’єднання слов’ян в одну державу. В обидвох випадках ці уповання розвіялися в ілюзію, обернулися порожнечею. Українську еліту “перемолола” агресивна Російська імперія, а до закликів хорватських інтелектуалів просто ніхто не дослухався.

У XVIII ст. обидва народи пережили приблизно подібний період національного занепаду, зумовлений чужоземним загарбанням і культурним домінуванням. Україна занепадала під Польщею і Росією, Хорватія – під одночасним домінуванням Австрії й угорської шляхти, яка була міцно утверджена майже в цілій країні. Для обидвох народів невдовзі стали вирішально рятівними ідеї романтизму, які стимулювали національне відродження. Правда, до процесів національного відродження українці увійшли значно пізніше, приблизно на одне покоління, від хорватів, що пояснювалося кількома об’єктивними і суб’єктивними причинами: загальна соціально-культурна відсталість, стагнізованість краю, особлива агресивність російського імперіалізму та шовінізму, ширша і глибша денаціоналізованість еліт.

У добу Романтизму хорвати повторили ту ж помилкову ідеологічну парадигму, яку українці зробили у XVII ст.: вони посилено розвинули теорію слов’янської солідарності, власне югославської солідарності, яка на початку була оформлена в теорію ілліризму. Тут особливо виділялася постать Людевіта Гая (1809 – 1872) – письменника та організатора національного відродження, рівного якому в Україні не було (великою мірою його роль у нас виконав П. Куліш). Л. Гай, шукаючи глибших і містичніших основ для пробудження національної свідомості серед більшості асимільованих і денаціоналізованих хорватів, висунув думку, що давні мешканці більшої частини Блуканського півострова –

іллїрійці – це слов'яни, а хорвати є їхніми прямими й головними нащадками. (Щось подібне було і в багатьох українських авторів ще від XVII ст., які шукали національних коренів у скіфо-сарматах). Саме Л. Гай кардинально змінив розвиток хорватської мови: він переорієнтував її на східний, штокавський діалект, найбільше наближений до сербської мови, щоб у такий спосіб об'єднати морально і культурно південних слов'ян для протистояння насамперед угорцям і німцям. Щось подібне робили й українські культурники XVII – XVIII ст., від М. Смотрицького до Г. Сковороди, які штучно утримували пісню церковнослов'янську мову в літературі, аби зберегти духовну єдність “слов'янського світу”. Як і українці, хорвати за великим рахунком програли від такої мовно-культурної інтеграції: вже наприкінці XIX ст. відчулося домінування сербів, які мали на той час розвинутішу писемність і культуру, до того ж, посилені їхніми імперськими ресентиментами (спогади про королівство династії Неманів XIV – XV ст.) та надмірними амбіціями (які можна розглядати як закономірність геополітики: адже Сербія географічно тяжіє до Паннонської рівнини – того простору, який дає підстави для домінування і творення імперії в Середній Європі). Як і для українців, “слов'янське” зближення й уповання на солідарність обернулося для хорватів реальними загрозами поглинання з боку чисельніших сербів, які вже мали на той час свою незалежну державу, і викликали довготривалі змагання, а потім і жорстокий конфлікт із нібито “братнім народом”.

Цікаво, що у просторі південних слов'ян відбулася майже така ж ідеологічно-історіософська конкуренція за “першість”, як і в просторі Східної Європи, де століттями українці, росіяни і білоруси сперечалися, хто з них “найбільш слов'янський” і “найдавніший”, “найавтохтонніший” народ з правами на культурну спадщину Київської Русі. В ідеології іллїризму “чистими” і “правдивими” спадкоємцями прадавнього слов'янського суперетносу хорвати вважали себе, а словенців та сербів сприймали як “зіпсутих” іноетнічними й інокультурними впливами. Водночас серби вважали “істинними” югославами себе, а словенців і хорватів – лише покатоличеними, тому “неповновартісними”, сербами.

За організованістю, політичною освітою і масовістю хорватський національний рух наприкінці XIX ст. випереджав український рух, тому реально хорвати увійшли у XX ст. згуртованою, мобільною нацією, але невеликою за чисельністю. І в хорватів, і в українців

з'явилися спроби радикалізувати свої національні рухи і, головне, спосіб національного мислення: продемонструвати своїм суспільствам, що більшого можна досягти збройним чином, а не лише за допомогою соціального прогресу. Майже одночасно в Україні і Хорватії відбулися терористичні акти, спрямовані проти чільних представників влади з метою розбудити суспільство: 12 квітня 1908 р. українець-галичанин Мирослав Січинський стріляв у намісника Галичини гр. Анджея Потоцького, 8 червня 1912 р. хорват Лука Юкич стріляв у бана Хорватії Славка Кувая; того ж року 31 жовтня загребський студент Іван Планшак повторив, але невдало, спробу вбивства С. Кувая. Проте в обидвох варіантах ані більше мобілізованим хорватам, ані національно приспалим українцям не вдалося сформувати яскраво наступальний визвольний рух: хорватські устремління розчинилися у більш воєнізованому і ширшому сербському націоналістичному русі, а українські радикали змогли влитися хіба що в російський терористичний соціалістичний надто масовий рух.

Типологічні паралелі між Хорватією й Україною тягнуться і в міжвоєнну добу (1920 – 1930-і рр.). Тоді обидва народи опинилися у своїй більшості в інтернаціоналістських за офіційними фасадами, а насправді в імперських державах – в Югославії, яка до 1929 р. називалася Королівством сербів, хорватів і словенців, та в СРСР (Західна Україна входила до Польщі, яка за суттю теж об'єднувала різні народи – поляків, білорусів, литовців та українців). Зрозуміло, що порівнювати той тотальний антиукраїнський терор, який на державному рівні здійснювали російські більшовики на більшості теренів України, з утисками хорватів у Югославії не можна ні за рівнем жорстокості, ні за всеохопністю і наслідками. В українському варіанті фактично можна говорити про етноцид з широкими елементами геноциду (Голодомор 1932 – 1933 рр.), результати якого ми відчуваємо до сьогодні у вигляді масштабної денационалізації соціуму і його глибокого морально-духовного каліцтва. Чогось подібного, при всіх виявах гегемонізму і шовінізму з боку сербів, хорвати не переживали навіть на 10 відсотків. Однак типологічно подібними були загальні специфіки національного становища хорватів і українців: обидва народи відчували себе обманутими й обікраденими за довготривалі всеслов'янські, “братерські” ілюзії та наївні вияви довіри; обидва закономірно вдалися до творення воєнізованих, підпільних, будованих на філософії ірраціоналізму та

волютаризму, політичних рухів; обидва відчували взаємну солідарність у протистоянні всеєвропейським виявам облудливого космополітизму та реального імперіалізму. Українська і хорватська підпільні політичні організації – ОУН на чолі з Євгеном Коновальцем і “Усташа” на чолі з Анте Павеличем – були створені одночасно: у 1929 р. У 1930 – 1940-і рр. хорвати й українці Західної України пережили дуже подібний період історії й національних устремлінь: завзяте протистояння імперським системам, терор, творення яскравих волютаристських ідеологій, велика жертвовність, нестримна героїка, вибух національного традиціоналізму, категоричне подолання лівацько-соціалістичних стереотипів, вельми поширених в ту добу. Ця тема типологічного збігу діяльності “Усташі” та ОУН в націософському сенсі потребує уважнішого вивчення. Хорватський і український визвольний рухи після 1945 р. на еміграції відчували взаємну симпатію й усвідомлювали подібність історичних доль їхніх народів.

І в сьогоденні Хорватія й Україна як “ключові” держави своїх макрорегіонів – Середньої і Східної Європи – відіграли особливі ролі в розбудові нових геополітичних конструкцій та тенденцій новітньої історії континенту. Саме хорватський рух до незалежності, який так упевнено зміцнився у 1990 р. з перемогою Хорватського демократичного союзу Франьо Туджмана, і подальша наджорстока сербо-хорватська війна 1991 – 1995 рр. стали найбільшим, переконливим і безповоротним ударом по рештках соціалістичної тоталітаристської системи в Європі та імперіалістичній гегемоністській налаштованих народів. Водночас рішуче устремління України до самостійності у ті ж 1990 – 1991 рр. стало вирішальними поштовхом до руйнування імперії Советського Союзу.

Отже, проведений короткий огляд-аналіз історіософських доль Хорватії й України дає підстави для таких висновків. Обидва народи протягом століть не могли реалізувати свій національний потенціал у вигляді міцних держав, на перешкоді чого стали імперські впливи і дії сусідніх народів. Маючи зручне геополітичне розташування, Хорватія й Україна не відіграли тієї надзвичайної ролі в долі великих просторів Середньої і Східної Європи, яка їм заповідалася, тому на підсвідомому рівні в обидвох народів розвинулося **відчуття жертви**. У цивілізаційному сенсі Хорватія й Україна відчутно змінювали напрямні розвитку великих макрорегіонів навколо себе, але не ставали міжнародними лідерами в цих процесах. Довго перебуваючи

в стані національного гніту, наступу асиміляції, конкуренції культур і політичних репресій, обидва народи випрацювали низку форм і методів національного опору, запустили великі ідеї в міжвоєнний культурний та інтелектуальний обіг. Не завжди й не до кінця усвідомлюючи це, Хорватія і Україна у ширших вимірах були союзниками у боротьбі проти імперіалізму, деспотизму та шовінізму в Європі.

Заглядаючи в сучасність, у перспективу хорватсько-українських стосунків сьогодні, ми запропонували б наступні акції, які змогли б поглибити і розвинути хорватсько-українське зближення:

1. Започаткувати проведення регулярних наукових конференцій хорватських і українських політологів та культурологів із концепцією: “Між Балканами і Карпатами: середньоєвропейські виміри європейської спільності”; мета конференцій: широке осмислення цивілізаційної специфіки Середньої Європи з увиразненням ролей Хорватії й України у її творенні.

2. Організувати переклад і видання кращих монографічних історій Хорватії й України, відповідно, українською і хорватською мовами із пізнішим забезпеченням презентацій цих видань в обидвох країнах.

3. Започаткувати програму перекладів на українську мову основних творів хорватських письменників-класиків та есеїстів-культурологів. Сприяти створенню подібного проекту і в Хорватії.

4. Організувати переклад і видання українською мовою цілісних досліджень про хорватську культуру і літературу. До аналогічного проекту закликати і хорватських партнерів.

5. Започаткувати систематичні наукові конференції про хорватсько-українські етнічні і культурні паралелі з участю істориків, етнологів, мовознавців, культурологів та літературознавців.

6. Посприяти створенню документально-історичного та документально-публіцистичного фільмів про історію і культуру й сьогодення Хорватії. До аналогічного проекту закликати хорватських партнерів.

7. Створити хорватськомовні та українськомовні туристичні путівники, відповідно, про Україну і Хорватію.